

KOMENTAR

RODNO ČITANJE IZVEŠTAJA EVROPSKE KOMISIJE O KOSOVU ZA 2025. GODINU

Sadržaj

Uvod.....	2
Rezime: Rodna usklađenost Izveštaja	2
Pažnja poglavlja posvećena rodnoj ravnopravnosti.....	3
Glavni nalazi Izveštaja	3
2. Osnove pristupnog procesa	3
2.1. Funkcionisanje demokratskih institucija i reforma javne uprave	3
2.2. Vladavina prava i osnovna prava	4
2.3. Ekonomski razvoj i konkurentnost.....	6
2.4. Javne nabavke, statistike, finansijska kontrola	6
5. Evropski standardi.....	6
Klaster 2: Unutrašnje tržište	6
Klaster 3: Konkurentnost i inkluzivni rast	7
Nedostaci i konkretne preporuke za bolju rodnu usklađenost Izveštaja	7
Glavni nalazi Izveštaja	7
2. Osnove pristupnog procesa	9
2.1. Funkcionisanje demokratskih institucija i reforma javne uprave	9
2.2. Vladavina prava i osnovna prava	9
2.3. Ekonomski razvoj i konkurentnost.....	11
2.4. Javne nabavke, statistike, finansijska kontrola	11
3. Dobrosusedski odnosi i regionalna saradnja	12
4. Normalizacija odnosa između Kosova i Srbije	12
5. Evropski standardi	12
Klaster 2: Unutrašnje tržište	12
Klaster 3: Konkurentnost i inkluzivni rast.....	13
Klaster 4: Zelena agenda i održivo povezivanje	14
Klaster 5: Resursi, poljoprivreda i kohezija	15
Klaster 6: Spoljni odnosi	15
Aneks I – Odnosi između EU i Kosova	15
Aneks II - Statistički podaci	15
Glavne preporuke za EK	15
Aneks 1. Semafor procena	17

Uvod

Evropska komisija (EK) svake godine predstavlja svoju procenu o napretku Kosova ka pridruživanju Evropskoj uniji (EU) u Izveštaju (u daljem tekstu „Izveštaj“). U skladu sa obavezama EU, sva poglavlja Izveštaja treba da budu rodno usklađena. Svake godine, Mreža žena Kosova (MŽK), zajedno sa organizacijama članicama MŽK-a, izdaje Komentar o tome u kojoj meri je Izveštaj uključio rodnu perspektivu¹. Ovaj Komentar razmatra Izveštaj Evropske komisije o Kosovu za 2025. godinu iz rodne perspektive², ispitujući pažnju posvećenu ženama, muškarcima, devojka, momcima i rodnoj ravnopravnosti; i u kojoj meri su uključene preporuke koje su dale organizacije civilnog društva za prava žena (WCSO- ODCPŽ). Komentar primećuje gde je rodna perspektiva uključena u Izveštaj i preporučuje kako bi Evropska komisija mogla bolje da uključi rodnu perspektivu u različitim poglavljima i odeljcima. Aneks I sadrži analizu semafora (Traffic Light analysis) o tome u kojoj meri je svako poglavlje uključilo rodnu perspektivu. Rezime: Uključivanje rodne perspektive u Izveštaj.

Rezime: Rodna usklađenost Izveštaja

Generalno, Izveštaj pominje žene, muškarce, rodnu ravnopravnost i rod znatno manje nego prethodnih godina, mada više nego 2024. (96 puta)³. Izveštaj iz 2025. godine nije u potpunosti uskladio rodnu perspektivu ni u jednom odeljku (0%), delimično u 13 (19,4%), a uopšte nije uskladio rodnu perspektivu u 59 odeljaka (80,6%)⁴. Integrisano je približno 47,5% preporuka MŽK-a i njenih članica, što je nešto više nego 2024. godine (43%), ali znatno manje nego 2023. godine kada je uključeno 70% preporuka MŽK-a. Ostali ključni nalazi uključuju:

Period	2022	2023	2024	2025
Žene	57	57	29	29
Muškarci	3	8	2	4
Devojke	4	5	5	2
Momci	0	0	0	0
Ženski	12	18	6	9
Muški	6	13	6	10
Rod	38	49	36	42
Ukupno	120	150	84	96

- **Pet od 113 preporuka (4%) se direktno odnosi na unapređenje rodne ravnopravnosti.** U vezi sa ovim, EK je težila da navede da su preporuke iz prošle godine delimično sprovedene i da ostaju uglavnom validne. Postojale su i druge mogućnosti za dodatne preporuke koje se odnose na rodnu ravnopravnost, kao što je objašnjeno u kasnijim odeljcima ovog Komentara.
- **Malo poglavlja je rodno usklađeno:** Ovogodišnji Izveštaj nije posvetio pažnju rodu u vezi sa mnogim važnim pitanjima, kao što je objašnjeno u nastavku. U nekoliko odeljaka, bez obzira na ograničenja prostora, mogla se dodati jedna do tri reči, što bi Izveštaj učinilo rodno osetljivijim.
- **Nedovoljno uključivanje podataka razvrstanih po polu** u nekoliko poglavlja.
- **Neadekvatan intersekcionalni pristup:** U vezi sa ruralnim stanovništvom, decom, manjinama (posebno Srbima, Romima, Aškalijama i Egipćanima), osobama sa invaliditetom i lezbijkama, gej, biseksualnim, trans+, kvir, interseksualnim i drugim identifikujućim (LGBTQI+) osobama, Izveštaj ne razdvaja po rodu ili polu. Nedostaje pažnja posvećena dečacima.
- **Minimalna ukupna poboljšanja:** Dok je Izveštaj iz 2024. godine pokazao značajan regres u integraciji rodne perspektive, Izveštaj iz 2025. je postigao minimalan napredak.
- **Pažnja posvećena patrijarhatu:** Upotreba reči „patrijarhat“ od strane EK u ovom Izveštaju važno ilustruje posvećenost EU rodno transformativnim pristupima, priznajući osnovne uzroke rodnih

¹ MŽK je multietnička, raznolika mreža od 102 organizacije za ženska prava širom Kosova. Nicole Farnsworth, Latra Demaçi, Ebba Hellman i Mirjeta Ademi napisale su ovaj Izveštaj za MŽK uz doprinose Kosovskog centra za rodne studije (KCRS), organizacije Žensko pravo [Women's Rights] i crpeći iz pisanja Elete Shale iz 2024. godine.

² EK, [Izveštaj o Kosovu za 2025. godinu](#)

³ Kao što je primećeno prošle godine, ovo je delimično posledica revidiranog pristupa i skraćenog formata Izveštaja, što ograničava rodnu analizu.

⁴ Vidi aneks I.

nejednakosti.

Pažnja poglavlja posvećena rodnoj ravnopravnosti

Ovogodišnji Izveštaj se odnosi na rod u sledećim odeljcima, predstavljenim redom po odeljcima.

Glavni nalazi Izveštaja

Pominjanje rodne ravnopravnosti u odeljku glavnih nalaza Izveštaja je važno jer podstiče vladine organe, između ostalog, da daju prioritet daljem unapređenju rodne ravnopravnosti. Glavni nalazi odnosili su se na rodnu ravnopravnost:

- U vezi sa osnovama pristupnog procesa:
 - u okviru **reforme javne uprave** (RJU), EK preporučuje „zapošljavanje na osnovu zasluga, procenu učinka i mere za rodnu ravnopravnost“.
- U okviru poglavlja 23: Pravosuđe i osnovna prava:
U vezi sa **funkcionisanjem pravosuđa**, EK preporučuje „povećanje odgovornosti i efikasnosti sudija i tužilaca u rešavanju [...] slučajeva rodno zasnovanog nasilja; i obezbeđivanje dosledne primene proceduralne discipline i jačih praksi upravljanja slučajevima“. MŽK pohvaljuje EK što nastavlja da tretira rodno zasnovano nasilje kao pitanje vladavine prava.
 - U vezi sa **osnovnim pravima**, primećeno je da je Kosovo „imenovalo šefa Agencije za rodnu ravnopravnost“. Dalje, ponavljajući preporuke iz Izveštaja za 2024. godinu⁵, EK preporučuje: „ojačanje sprovođenja Zakona o rodnoj ravnopravnosti i Strategije o rodno zasnovanom nasilju; poboljšanje integracije rodne ravnopravnosti u zakonodavstvo, uredbe i politike; usvajanje programa za rodnu ravnopravnost i nacionalnog akcionog plana za žene, mir i bezbednost“.
 - Izveštaj je istakao ključno pitanje da „usvajanje Građanskog zakonika je još uvek na čekanju“, koji se odnosi na nekoliko pitanja rodne ravnopravnosti, iako ona nisu eksplicitno pomenuta.
- U okviru **Poglavlja 24: Pravda, sloboda i bezbednost**, koje se odnosi na **borbu protiv organizovanog kriminala**, EK je preporučila „jačanje mehanizama za reintegraciju žrtava trgovine ljudima“, što ima rodne implikacije, iako one nisu eksplicitno navedene.
- U okviru **Ekonomskog razvoja i konkurentnosti** (koji je uklonilo podnaslov iz prethodne godine „Inkluzivni rast“, što je potencijalno pokrenulo pitanja o inkluzivnosti):
 - U vezi sa **postojanjem funkcionalne tržišne ekonomije**, EK je primetila da se „tržište rada i dalje suočava sa izazovima, kao što su niska učešća i visoke stope nezaposlenosti, kao i značajan jaz između polova“.
- U okviru **Poglavlja 19 – Socijalna politika i zapošljavanje**, EK primećuje da „Kosovo treba da nastavi usklađivanje sa pravnim *tekovinama* EU o nediskriminaciji i ravnopravnosti, uključujući rodnu ravnopravnost“ i, slično kao i prošle godine, preporučuje „usvajanje zakonodavstva na čekanju, naime izmenu Zakona o radu, novog Zakona o zapošljavanju i novog Zakona o zdravlju i bezbednosti na radu, vodeći računa da se pravni okvir uskladi sa pravnim tekovinama EU, posebno u vezi sa ravnopravnošću i nediskriminacijom u zapošljavanju, kao i roditeljskim odsustvom“. Ipak, ne pominje se eksplicitno porodijsko, očinsko, odsustvo za negovatelje ili druge aspekte zakona koji utiču na rodnu ravnopravnost.

2. Osnove pristupnog procesa

2.1. Funkcionisanje demokratskih institucija i reforma javne uprave

⁵ U Izveštaju iz 2024. godine, Vlada je pozvana da „ojača sprovođenje Zakona o rodnoj ravnopravnosti i Strategije o rodno zasnovanom nasilju; da imenuje novog šefa Agencije za rodnu ravnopravnost; i da unapredi integraciju rodne perspektive u zakonodavstvo, uredbe i politike“.

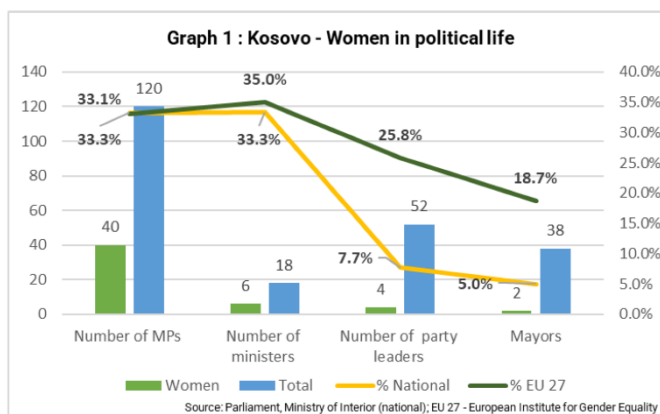
2.1.1 Demokratija

- Što se tiče **izbora**, Izveštaj primećuje „visoko poštovanje kvota zastupljenosti polova“ i da:

Učešće žena stalno raste, ali ne prelazi kvotu od 30% za rodnu ravnopravnost kako je utvrđeno zakonom. Od 1.279 sertifikovanih kandidata, 443 su bile žene (34,6%), dok je 45 izabrano u parlament. U relativnom smislu, 8,8% (39 od 443) je izabrano na osnovu sopstvenih zasluga pre nego što je primenjena rodna kvota. Ovaj rezultat odražava stalne strukturne izazove: dominaciju muškaraca u kampanjama, ograničenu medijsku izloženost kandidatkinja, manje resursa za kampanju i politički diskurs često obeležen mizoginom retorikom i ličnim napadima. Ove barijere, u kombinaciji sa postojanjem patrijarhalnih normi u stranačkim platformama i javnom životu, nastavljaju da potkopavaju ravnopravno učešće i uticaj žena u izbornoj politici Kosova, uprkos formalnim kvotama i zakonskim obavezama.

Ovaj odeljak sadrži grafikon o učešću žena u politici (grafikon 1). MŽK pozdravlja ovaj rodno transformativni pristup koji direktno tretira patrijarhalne norme kao osnovni uzrok nedovoljne zastupljenosti žena u politici.

- O **upravljanju**, Izveštaj navodi: „Iako je Kosovo postiglo napredak u poboljšanju rodne ravnopravnosti, razlike su i dalje prisutne. Žene su nedovoljno zastupljene na višim vladinim pozicijama i lokalnim telima u kojima se odnose odluke.“

- Što se tiče **civilnog društva**, Izveštaj ponavlja i proširuje sugestiju da bi „Bolje konsultacije sa organizacijama civilnog društva koje se zalažu za prava nevećinskih zajednica, prava žena i prava osoba sa invaliditetom bile korisne. Konsultacije na lokalnom nivou i u ruralnim područjima takođe bi trebalo poboljšati. Nekoliko aktivista je prijavilo da su bili meta političkih figura.“ Ovo važno uključuje potrebu za boljim konsultacijama sa organizacijama civilnog društva za ženska prava. U vezi sa određenim organizacijama civilnog društva za ženska prava, EK važno napominje uticaj smanjenja finansiranja SAD, aludirajući, ali ne direktno ukazujući na potrebu za akcijom Vlade kako bi se sredstva dodelila organizacijama civilnog društva.

2.1.2 Reforma javne uprave

- Što se tiče **razvoja i koordinacije politika**, navodi se da, uprkos sličnoj preporuci prošle godine: „Nije bilo napretka ni u pogledu integracije rodne ravnopravnosti niti u inkluzivno kreiranje politika zasnovanih na dokazima. Iako većina ministarstava i opština imenuje službenike za rodnu ravnopravnost, oni nemaju kapacitete i obuku da smisleno obavljaju svoj posao.“
- O **upravljanju javnim finansijama**, u Izveštaju se navodi: „Zakonodavstvo ne uključuje u potpunosti rodno odgovorna pravila budžetiranja.“
- O **državnoj službi** se navodi: „Zastupljenost nevećinskih zajednica i broj žena na višim pozicijama su nezadovoljavajući“.

2.2. Vladavina prava i osnovna prava

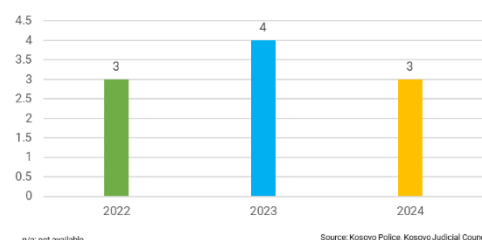
2.2.1 Poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava

- Loše **funkcionisanje pravosuđa**:
 - Što se tiče kvaliteta pravde, EK je primetila: „Postoje sistemski izazovi u vezi sa rešavanjem

slučajeva teških krivičnih dela i rodno zasnovanog nasilja, posebno povezanih sa neefikasnim krivičnim gonjenjem, manjkavim optužnicama i presudama i nedoslednošću u praksi izricanja kazni“.

- Što se tiče efikasnosti, EK je izjavila: „Slučajevima rodno zasnovanog nasilja je potrebno više pažnje i trebalo bi da se efikasnije rešavaju.“
- Što se tiče domaćeg rešavanja slučajeva ratnih zločina, primećen je napredak u istrazi i gonjenju slučajeva seksualnog nasilja.
- U okviru **osnovnih** prava, u vezi sa sprečavanjem mučenja i zlostavljanja, Izveštaj navodi da su na snazi adekvatne zakonske garancije, dok se „zahtevaju dalji koraci kako bi se osiguralo da se žalbe efikasno istražuju i primenjuju u praksi“. Međutim, podaci razvrstani po rodu u ovom odeljku dali bi bolje razumevanje da li istraga žalbi treba da bude rodno odgovornija.
- U okviru **osnovnih** prava, u vezi sa izvršenjem krivičnih sankcija, Izveštaj navodi da su „potrebne dodatne mere za zaštitu prava zatvorenika, posebno žena, devojaka, pripadnika nevećinskih zajednica i osoba sa problemima mentalnog zdravlja“, koje sadrže rodno odgovoran jezik.
- U okviru **slobode izražavanja**, u vezi sa internetom, EK važno primećuje: „Ne postoji restriktivno zakonodavstvo o funkcionisanju onlajn medija niti o slobodi onlajn izražavanja. Ipak, postoji potreba da se formulišu politike i uspostave mehanizmi usmereni na sprečavanje i zaštitu od svih manifestacija sajber nasilja, uključujući rodno zasnovano sajber nasilje i zlostavljanje dece u skladu sa evropskim standardima.“
- U okviru **slobode okupljanja i udruživanja**, imovinskog prava, Izveštaj navodi: „Vlada je nastavila sa afirmativnim merama za promociju registracije zajedničkog vlasništva nad imovinom oba supružnika u registru imovinskog prava i produžila je za tri godine podzakonski akt kojim se supružnici oslobađaju plaćanja naknade za registraciju zajedničke imovine.“ Dalje, primećuje se da je „Ipak, vlasništvo nad imovinom od strane žena blago poraslo tokom 2024. godine, na 20,02% u poređenju sa 19,82% imovine tokom 2023. godine.“
- U okviru nediskriminacije, Izveštaj navodi da je pravni i institucionalni okvir o nediskriminaciji, zločinima iz mržnje i govoru mržnje uglavnom u skladu sa pravnim tekovinama EU. Ipak, Izveštaj s pravom primećuje da su „negativna osećanja usmerena prema ženama koje se bave javnim poslovima posebno izražena.“ U predizbornoj kampanji je primećen negativan i zapaljiv jezik i oštri verbalni napadi na javnim događajima i onlajn.
- U okviru rodne ravnopravnosti, Izveštaj tretira nekoliko relevantnih pitanja, uključujući nedovoljnu primenu i sprovođenje relevantnog pravnog okvira, odsustvo novog Kosovskog programa za rodnu ravnopravnost i Indeksa rodne ravnopravnosti, nedoslednost u zakonima i politikama o integraciji rodne ravnopravnosti i slabu dostupnost podataka razvrstanih po polu. Važno je napomenuti da u trenutnom globalnom kontekstu, Izveštaj priznaje da „organizacije za prava žena nastavljaju da igraju ključnu ulogu u unapređenju rodne ravnopravnosti i pružaju pravne i psihološke usluge ženama žrtvama nasilja“. Takođe se primećuje da „Kosovo nema važeći i samostalni Nacionalni akcioni plan za žene, mir i bezbednost (ŽMB)“, ali se pohvaljuje rad predsednice na ŽMB i posvećenost Kosova Agendi za ŽMB.
- Konkretno, Evropska komisija primećuje da je rodno zasnovano nasilje „i dalje često, a nasilje u porodici i dalje je njegov najistaknutiji oblik“. Ova formulacija je donekle obmanjujuća jer se zasniva na nasilju prijavljenom policiji; učestalost može biti rasprostranjenija, kao što je slučaj sa seksualnim uznemiravanjem, koje se nedovoljno prijavljuje. Evropska komisija uključuje grafikon koji ilustruje femicid (grafikon 13.2). EK primećuje napore i napredak Ministarstva pravde/Nacionalnog koordinatora u usvajanju **podzakonskih akata**. U međuvremenu, primećuje da „trenutni sistem je i dalje nedovoljan da efikasno spreči i bori se protiv rodno zasnovanog nasilja– posebno kada je u pitanju nasilje u porodici – zaštitu žrtve i podrži reintegraciju počililaca. Duboko ukorenjeni patrijarhalni stavovi nastavljaju da održavaju rodne stereotipe i ometaju napredak ka rodnoj ravnopravnosti.“ MŽK pozdravlja ovaj rodno

Graph 13.2: Kosovo - Violence against women - femicides

transformativni pristup prepoznavanja osnovnih uzroka rodno zasnovanog nasilja u Izveštaju. Pored toga, EK primećuje da je „integrisana baza podataka koja beleži slučajeve porodičnog nasilja sada u potpunosti funkcionalna, sa devet institucija koje su obavezne da dostave podatke razvrstane po polu, starosti i etničkoj pripadnosti“. EK primećuje povećanje vladinih sredstava za specijalizovane usluge podrške, uključujući skloništa.

- Odeljak o **LGBTIQ osobama** ističe nekoliko ključnih pitanja, uključujući nedostatke u zakonodavstvu (npr. Strategija, Građanski zakonik, Zakon o građanskom statusu), nedostatak skloništa i kontinuiranu diskriminaciju. Iako pohvaljuje „prelomnu presudu u slučaju zločina iz mržnje protiv LGBTIQ osobe, u kojoj su počinioci osuđeni na zatvorske kazne“, EK primećuje da je „negativan razvoj događaja u javnom diskursu bilo formiranje izborne koalicije koja se otvoreno protivi pravima LGBTIQ osoba“.
- Odeljak o **procesnim pravima i pravima žrtava** sadrži podatke razvrstane po polu.
- Odeljak o **zaštiti manjina** sadrži rečenicu da je „policija preduzela neke mere da tretira [...] navode o seksualnom uznemiravanju žena u Severnoj Mitrovici“.
- U okviru manjina **Roma, Aškalija i Egipćana**, navedeno je vladino istraživanje o „ranim brakovima među zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana“, koje „naglašava potrebu za jačom primenom zakona, usklađenim zakonodavstvom, službama podrške i obrazovnim inicijativama za borbu protiv ranih brakova“. Takođe se pominju rani/dečji/prisilni brakovi.

2.2.2 Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost

- U okviru **borbe protiv teškog i organizovanog kriminala**, u vezi sa Policijom Kosova, odeljak primećuje da je „86,54% policajaca muškarci, dok je 13,46% žena“.
- U okviru **kapaciteta za sprovođenje i primenu**, Izveštaj navodi: „Elektronski sistem praćenja osoba optuženih za nasilje u porodici, predviđen Zakonom o elektronskom nadzoru iz 2015. godine, uveden je u decembru 2024. godine. To je važna prekretnica u zaštiti života i dostojanstva žrtava nasilja u porodici. Postoji osam naloga za zaštitu u okviru elektronskog praćenja.“ Iako se eksplicitno ne pominju rodne razlike, sistem očigledno koristi ženama.

2.3. Ekonomski razvoj i konkurentnost

- Početna tabela sadrži podatke o aktivnosti i stopama nezaposlenosti razvrstane po polu.

2.3.1. Postojanje funkcionalne tržišne ekonomije

- Odeljak o **funkcionisanju tržišta rada** primećuje da „Uprkos značajnom povećanju zaposlenosti, tržište rada karakteriše i dalje veoma nisko učešće, visoka nezaposlenost i velike razlike između polova“. U njemu se primećuje da se „razlika između stopa zaposlenosti muškaraca i žena (55,9% i 21,2%) proširila“.

2.4. Javne nabavke, statistika, finansijska kontrola

Poglavlje 18 – Statistika

- U ovom odeljku se ponovo navodi da „KAS ne prikuplja sistematski podatke razvrstane po polu.“

5. Evropski standardi

Klaster 2: Unutrašnje tržište

Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja

- U okviru **javnog zdravlja**, Izveštaj primećuje da je „pristup žena zdravstvenoj zaštiti i uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja (SRZ) zakonski priznat na Kosovu. Međutim, i dalje postoje izazovi u obezbeđivanju da svi pojedinci imaju jednak pristup ovim uslugama, uključujući i decu sa

invaliditetom“.

Klaster 3: Konkurentnost i inkluzivni rast

Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje

- U vezi sa **politikom zapošljavanja**, Izveštaj primećuje: „Međutim, ogroman rodni jaz i dalje postoji, jer je 60,6% aktivnih na tržištu rada muškarci, a samo 25,9% žene.“
- U vezi sa **socijalnom zaštitom i inkluzijom**, važno je napomenuti da je „kapacitet opština u vezi sa planiranjem i pružanjem usluga, prikupljanjem podataka, rodnom analizom i integrisanom negom slab.“
- Izveštaj navodi da je „potrebno više napora da se reši **diskriminacija žena u zapošljavanju i socijalnoj politici**, posebno u pogledu procedura zapošljavanja, unapređenja i plata“. Dalje se navodi da „povećanje dostupnosti pristupačnih usluga za brigu o deci i starijima može pomoći u povećanju učešća žena u radnoj snazi [...] Inspektori rada i sudije nemaju znanje da bolje tretiraju pitanja rodno zasnovane diskriminacije“. Sadrži podatke razvrstane po polu o ekonomskoj aktivnosti i stopama nezaposlenosti.

Poglavlje 20 – Politika preduzeća i industrije

- Pominju se zajmovi Fonda za garantovanje kredita Kosova preduzećima u vlasništvu žena.

Poglavlje 26 - Obrazovanje i kultura

- Izveštaj navodi da „devojčice čine 48,4% svih učenika u osnovnom i nižem srednjem obrazovanju“.

Nedostaci i konkretne preporuke za bolje rodno usklađivanje Izveštaja

Ovaj odeljak sugerise gde je Izveštaj mogao biti bolje rodno usklađen, predstavljen po redosledu po odeljcima izveštaja.

Glavni nalazi Izveštaja

- U okviru **Osnova procesa pristupanja**, u vezi sa *Skupštinom*, u svojoj preporuci za poboljšanje zakonodavnog procesa, EK je mogla da podstakne zahtevanje procene uticaja na rod kao dela ovog procesa.
- U vezi sa **reformom javne uprave**, EK je mogla da podstakne reviziju zakonodavstva o upravljanju javnim finansijama, osiguravajući da ono uključuje rodno odgovorno budžetiranje. Mogla je da pozove na objavljivanje rodno odgovornih budžetskih izveštaja kao dela budžetske dokumentacije, u skladu sa [Rodnim okvirom \(PEFA\)](#) javnih rashoda i finansijske odgovornosti i Ciljem održivog razvoja ([SDG](#)) [5.c.1](#). EK je mogla da podstakne inkluzivnu [rodno odgovornu digitalizaciju](#).
- **U Poglavlju 23: Pravosuđe i osnovna prava:**
 - U okviru **osnovnih prava**, preporuka za poboljšanje zaštite „prava osoba sa invaliditetom“ je dobrodošla i mogla je da pomene potrebu za obezbeđivanjem pravedne plate za lične asistente, uključujući doprinose za penzije, što posebno pogađa žene.
- **U okviru Poglavlja 24: Pravda, sloboda i bezbednost:**
 - U vezi sa **sajber kriminalom, trgovinom ljudima i kontrolom vatrenog oružja**, Izveštaj je rodno neutralan, iako su svi oni veoma rodno povezani. Moglo je biti uključeno više podataka razvrstanih po polu.
 - EK je mogla da uključi u svoju preporuku da sprovođenje migracione politike mora biti rodno i starosno odgovorno.
- **Funkcionisanje tržišta rada:** ne uključuje podatke razvrstane po polu koji se odnose na „mlade ljude (15-24 godine) koji nisu zaposleni, ne obrazuju se ili se nisu obučeni (NEET)“.
- **Porezi**, upravljanje javnim investicijama, rezultati na tržištu rada i [neformalnost](#) mogli bi bolje da se

posvete rodnom razlikama i potrebi za institucionalizacijom rodno odgovornog budžetiranja.

- U vezi sa **kapacitetom za suočavanje sa konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama u EU:**
 - Pozivanja na slab obrazovni sistem i povezana preporuka mogla su da uključe potrebu za rodno transformativnim obrazovanjem, ka transformaciji [profesionalnih stereotipa i segregacije](#), pripremajući različite žene i muškarce da se uključe u različite sektore.
 - Posmatrajući napredak u vezi sa digitalizacijom ekonomije, EK je mogla da pozove na [rodno odgovorniju digitalizaciju](#).
 - Zapažanja o izazovima sa kojima se suočavaju mala i mikro preduzeća u konkurenciji mogla su eksplicitno da navedu tendenciju žena da imaju mala preduzeća koja [se bore da se takmiče](#).
- **Poglavlje 5 – Javne nabavke** moglo je ukratko da pomene neuspehe u primeni rodno odgovornih nabavki, koristeći zakonski predviđene afirmativne mere. Preporuka je trebalo da uključi integrisanje rodno odgovornog budžetiranja u novi Zakon o javnim nabavkama.
- **Poglavlje 18 – Statistika** je mogla da preporuči poboljšanje dostupnosti administrativnih podataka i poboljšanje kapaciteta za rodnu analizu u KAS-u. Nažalost, preporuka za popunjavanje Indeksa rodne ravnopravnosti nije bila uključena u ovaj odeljak, što bi istaklo potrebu da KAS tretira ovo pitanje. Takođe, s obzirom na to da statistika generalno prikuplja podatke razvrstane po polu (ne podatke razvrstane po rodu), možda je bilo tačnije koristiti ovaj termin u ovom odeljku.
- Ranije, 2024. godine, u okviru **Poglavlja 25 – Nauka i istraživanje**, EK je preporučila integraciju žena i devojaka i naučnih istraživanja, ali je to uklonjeno iako je i dalje relevantno.
- **Poglavlje 32 – Finansijska kontrola** je mogla da navede potrebu za poboljšanim parlamentarnim nadzorom nad rodno odgovornim budžetiranjem, integrisanjem rodno odgovornog budžetiranja u novi Zakon o upravljanju javnim finansijama i osiguravanjem da Parlament i menadžeri budžeta imaju dovoljne kapacitete za razmatranje sprovođenja obaveza rodno odgovornog budžetiranja.
- U okviru **Klastera 2: Unutrašnje tržište**, **Poglavlje 8 – Diskusija o politici konkurencije** u vezi sa državnim pomoći moglo je da uoči potrebu za rodno odgovornim pristupom.
- **Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja** moglo je da se pozove na potrebu za rodno odgovornim pristupom u zaštiti potrošača, univerzalnim zdravstvenim osiguranjem, uključujući i osobe koje obavljaju neplaćeni posao kod kuće (prvenstveno žene) u skladu sa Zakonom o ravnopravnosti polova (ZRP), i poboljšanim zdravstvenim uslugama.
- **Poglavlje 16 – Oporezivanje** moglo je da uključi u preporuke potrebu za rodno odgovornom [poreskom](#) politikom, rodno odgovornim tretiranjem [neformalne ekonomije](#) i da Poreska uprava Kosova (PUK) ima rodno uravnoteženo zapošljavanje koristeći afirmativne mere, rodno odgovornu evaluaciju učinka i unapređenje, kao i da unapredi kapacitete za rodno odgovorne inspekcije.
- **Poglavlje 17 – Ekonomska i monetarna politika** moglo je da pomene rodno odgovorno budžetiranje u vezi sa makroekonomskim prognozama u budžetskom procesu.
- **Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje** važno preporučuje potrebu za izmenom **Zakona o radu** kako bi se obratila pažnja na nediskriminaciju i roditeljsko odsustvo u zapošljavanju, ali je moglo da pomene i odsustvo za očeve i negovatelje. Poziv za usvajanje **Zakona o zapošljavanju i zakona o zdravlju i bezbednosti na radu** mogao je da podstakne oni budu rodno odgovorni.
- **Poglavlje 20 – Politika preduzeća i industrije** moglo je da sadrži preporuku za rodno odgovornu strategiju i podršku za mala i srednja preduzeća (MSP).
- **Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura** moglo je ukratko pomenuti potrebu za rodno odgovornim obrazovanjem, posebno ranim obrazovanjem, nastavnim planovima i programima i obukom nastavnika u cilju transformacije normi i unapređenja rodne ravnopravnosti.
- U okviru **klastera 4: Zelena agenda i održivo povezivanje**, **poglavlje 14 – Transportna politika** moglo je da se osvrne na potrebu za rodno odgovornom i sveobuhvatnom Strategijom mobilnosti i akcionim planom; i rodno odgovornim Zakonom o putevima, inspekcijama, podacima o nesrećama, akcionim planom o inteligentnom transportu i pravima putnika. Transportni sistem se i dalje suočava sa nekoliko izazova u pogledu rodno odgovorne bezbednosti, nedovoljnog održavanja i slabih administrativnih kapaciteta regulatornih institucija.
- **Poglavlje 15 – Energija** moglo je da preporuči uverenje da svi novi zakoni i strategije budu rodno

odgovorni.

- **Poglavlje 21 – Transevropske mreže** moglo je da pozove na rodno odgovorne infrastrukturne projekte.
- **Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene** moglo je da preporuči rodno odgovorne zakone, strategije i kapacitete ljudskih resursa.
- U okviru **klastera 5: Resursi, poljoprivreda i kohezija**, **poglavlje 11 – Poljoprivreda** moglo je da preporuči rodno odgovorne zakone i da uključi rodnu stručnost u vezi sa kapacitetima.
- **Poglavlje 12 – Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika** moglo je da se pozove na rodnu ravnotežu među zaposlenima i stručnost u oblasti rodne ravnopravnosti među njima.
- **Poglavlje 22 – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata** moglo je da preporuči rodno odgovorno programiranje, upravljanje, praćenje i evaluaciju fondova EU; rodno odgovorne javne investicije; i koordinaciju donatora, uključujući i finansiranje usmereno na rodnu ravnopravnost.

2. Osnove pristupnog procesa

2.1. Funkcionisanje demokratskih institucija i reforma javne uprave

2.1.1 Demokratija

- Odeljak o **Parlamentu** se ne poziva na potrebu da se osigura da Vlada sprovodi analize uticaja na rod kao deo zakonodavnog procesa; ili za rodno odgovorni nadzor.
- U okviru **Demokratije**, tačnije **upravljanja**, u 2024. godini, date su informacije o napretku postignutom u usvajanju planova za rodnu ravnopravnost u 16 opština. U 2025. godini nisu date ažurirane informacije, iako bi to bilo korisno. Dalje, EK je mogla da komentariše u kojoj meri su opštine budžetirale i sprovele ove planove.

2.1.2 Reforma javne uprave

- U vezi sa **upravljanjem javnim finansijama**, potreba za objavljivanjem izveštaja o rodnom budžetu i procena uticaja mogla je biti jasnija, u skladu sa Okvirom za rodnu ravnopravnost PEFA i ciljem održivog razvoja 5.c.1.
- U vezi sa **kapacitetom i profesionalnim razvojem**, Izveštaj primećuje nedostatke i zavisnost od donatorske podrške za obuku na centralnom i lokalnom nivou. Međutim, ne pominje eksplicitno nedovoljna budžetska izdvajanja i potrebu za obaveznim pohađanjem osnovne obuke o rodnoj ravnopravnosti koristeći postojeće nastavne planove i programe Kosovskog instituta za javnu upravu (KIJU).
- U vezi sa **pružanjem usluga**, iako Izveštaj primećuje neefikasnosti kada je reč o „onima u ranjivim situacijama, uključujući osobe sa invaliditetom“, mogao je posebno da podstakne rodno odgovoran, sveobuhvatan pristup digitalnoj tranziciji.

2.2. Vladavina prava i osnovna prava

2.2.1 Poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava

- U okviru **funkcionisanja pravosuđa**:
 - Izveštaj primećuje da „**Informacioni sistem za upravljanje slučajevima** (ISUS) omogućava nasumičnu dodelu predmeta sudijama i tužiocima“. Ovo ne uključuje kako to može negativno uticati na postupanje u slučajevima rodno zasnovanog nasilja kada se neobučanim sudijama i tužiocima nasumično dodeljuju takvi slučajevi. ISUS treba da uključi kriterijume za minimalne kvalifikacije sudija i tužilaca prilikom nasumičnog dodeljivanja slučajeva koji zahtevaju specijalizovano znanje i obuku od strane pravosudnih organa.
 - U okviru **kvaliteta pravosuđa**, tabela o stručnjacima za pravo treba da sadrži podatke razvrstane po polu. Ovaj odeljak se odnosi na zapošljavanje na osnovu zasluga i izaziva zapošljavanje manjina, ali ne i na afirmativne mere za obezbeđivanje rodne ravnoteže.
 - U okviru **efikasnosti**, Izveštaj pominje potrebu za poboljšanom interoperabilnošću između ISUS-

- a i Nacionalnog centralizovanog sistema krivičnih evidencija, ali ne pominje potrebu za interoperabilnošću sa sistemom upravljanja slučajevima nasilja u porodici i njegovo proširenje kako bi obuhvatio rodno zasnovano nasilje. Grafikoni o efikasnosti sudova takođe ne uključuju podatke razvrstane po polu, kao što su podaci o žrtvama ili počiniocima.
- U vezi sa domaćim rešavanjem slučajeva ratnih zločina, primećeno je angažovanje civilnog društva, ali nije eksplicitno povezano sa Agendom za ŽMB ili angažovanjem ŽOCD.
 - U okviru **borbe protiv korupcije**, grafikoni i analiza su mogli da sadrže podatke razvrstane po polu.
 - U okviru **osnovnih prava**:
 - U vezi sa promocijom, zaštitom i sprovođenjem ljudskih prava, Izveštaj ne pominje nijedno pitanje vezano za prava žena kao ljudska prava. Niti je grafikon o slučajevima koje tretiraju organi za ljudska prava razvrstan po polu. Izveštaj je mogao da navede potrebu za dodatnim osnaživanjem tela za ravnopravnost kako bi se bavilo diskriminacijom, uključujući i diskriminaciju zasnovanu na rodu i faktorima koji se preklapaju.
 - Kao deo izvršenja krivičnih sankcija, ne pominje se potreba za institucionalizacijom obaveznih korekcija koje transformišu rodne odnose moći kako bi se sprečio recidivizam.
 - Što se tiče zaštite ličnih podataka, u grafikonu nisu dati podaci razvrstani po polu; niti se pominje potreba za rodno odgovornom zaštitom podataka i podizanjem svesti.
 - U okviru **slobode izražavanja**, EK je mogla da pozove Nezavisnu komisiju za medije da usvoji politike i mere za zabranu seksističkih stereotipa i govora mržnje; da tretira onlajn nasilje nad ženama; da tretira onlajn uznemiravanje i uhođenje; da zahteva transparentnije izveštavanje o vestima; i da uključi rodno odgovorne medijske indikatore prilikom praćenja štampe i audiovizuelnih medija.
 - Odeljak o zastrašivanju novinara više ne sadrži rodno odgovoran jezik, kao u 2024. godini, i rodno je neutralan.⁶
 - Iako MŽK pozdravlja odeljak o **rodno zasnovanom nasilju**, EK nije navela da nekoliko usluga još uvek nije uspostavljeno ili adekvatno finansirano u skladu sa Istambulskom konvencijom, kao što su 24-časovna SOS telefonska linija, Krizni centar za silovanje, Referentni centar za žrtve seksualnog nasilja i specijalizovane usluge za grupe poput osoba sa invaliditetom i žene na severu Kosova koje nemaju dovoljan pristup uslugama. Nedostaje detaljna procena pokrivenosti uslugama, kvaliteta ili primene u opštinama. Izveštaj je mogao eksplicitno da navede neefikasnu institucionalnu zaštitu na severu gde sudije, tužioci i zaposleni u Centrima za socijalni rad kosovski Srbi i dalje rade van institucionalnog sistema Kosova, što doprinosi neujednačenoj primeni zakona i otežava žrtvama pristup pravdi. Što se tiče baze podataka za evidentiranje slučajeva porodičnog nasilja, EK nije istakla probleme koji postoje sa tačnim i blagovremenim unosom podataka od strane svih institucija, posebno sudova i tužilaca; niti Izveštaj napominje potrebu da se svi oblici rodno zasnovanog nasilja uključe u bazu podataka u skladu sa zakonskim izmenama.
 - Odeljak o **pravima deteta** nažalost ne pravi razliku između problema sa kojima se suočavaju devojčice i dečaci i nedostaje mu rodna analiza.
 - Što se tiče **osoba sa invaliditetom**, Evropska komisija je nažalost uklonila tekst iz prošle godine, koji je ukazivao na potrebu poboljšanja pristupa zdravstvenim uslugama za žene i devojke sa invaliditetom. Taj odeljak je sada rodno neutralan, nedostaje mu pažnja posvećena specifičnim potrebama žena i devojčica sa invaliditetom. Pozivu za usvajanje Zakona o priznavanju statusa osoba sa invaliditetom nedostaje rodna dimenzija. Ovaj odeljak je trebalo da uključi potrebu za podzakonskim aktima koji definišu minimalne kvalifikacije za lične asistente i obezbeđujući da primaju barem minimalnu platu, pravedno radno vreme i penzione doprinose.
 - Odeljak o **zaštiti manjina** je generalno rodno neutralan, bez rodne analize i dovoljne pažnje posvećene različitim etničkim grupama, kao što su Goranci, Turci i Bošnjaci.
 - Odeljak o **Romima, Aškalima i Egipćanima** je rodno neutralan. Pominje rani brak, ali ne i kako on različito utiče na devojčice i dečake zbog odnosa moći. Iako Izveštaj prepoznaje pitanje ranih/dečjih brakova, on se ne bavi adekvatno sveprisutnom diskriminacijom Romkinja, Aškalijki i Egipćanki koje se suočavaju sa jedinstvenim izazovima zbog preplitanja rasa, pola i klase. Odeljku o manjinama

⁶ U 2024. godini je navedeno: da su „novinarke češće meta napada nego novinari“.

takođe nedostaje pažnja posvećena različitim etničkim grupama.

2.2.2 Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost

- Iako odeljak o **borbi protiv teškog i organizovanog kriminala** pominje trgovinu ljudima i uključuje podatke o policiji razvrstane po polu, mogao bi da sadrži dodatnu pažnju na rodne razlike, kao što su vlasništvo nad malokalibarskim oružjem (i kako to utiče na rodno zasnovano nasilje), rodna priroda trgovine ljudima, rodna (i etnička) ravnoteža u policiji i tužilaštvu, kao i potreba za [rodno odgovornom pažnjom](#) na sajber kriminal i digitalizaciju. Odeljak i grafikoni mogli bi da pruže podatke razvrstane po polu o počiniocima organizovanog kriminala, slučajevima policijskog inspektorata, oduzetoj imovini stečenoj kriminalom i slučajevima vezanim za drogu.
- Odeljku o **trgovini ljudima** nedostaje pažnja rodnim razlikama.
- **Saradnji u oblasti droga i borbe protiv terorizma** nedostaje rodna analiza u vezi sa sprečavanjem kriminala, nasilnog ekstremizma i radikalizacije, kao i podaci razvrstani po polu o zatvorenicima. Takođe se ne razmatraju rodni uticaji etnonacionalnih i krajnje desničarskih pokreta u kontekstu antirodno pokreta. Izveštaj bi mogao da pomene potrebu za rodno odgovornim preventivnim, rehabilitacionim i reintegracionim merama.
- Odeljci o **legalnim i ilegalnim migracijama, azilu i viznoj politici** ne zahtevaju rodno odgovoran pristup zakonodavstvu, programima i njihovoj implementaciji. Nisu dati podaci razvrstani po polu. Mogla je biti pomenuta potreba za unapređenjem IT-a kako bi se osiguralo da [veštačka inteligencija ne uključuje rasne ili rodne predrasude](#) koje doprinose diskriminaciji.

2.3. Ekonomski razvoj i konkurentnost

- Početna tabela je mogla da sadrži podatke razvrstane po polu o zaposlenosti stanovništva starosti 15-64 godine.

2.3.1. Postojanje funkcionalne tržišne ekonomije

- Većini pododeljaka nedostaje pažnje na rod. Ekonomskom upravljanju nedostaje pažnje na rod, kao što je vezano za politike (poreze) i programe (Program ekonomskih reformi). Makroekonomska stabilnost ne sadrži nikakvu rodnu analizu, kao što je vezano za doznake, energetske subvencije ili državne budžete. Generalno, bruto domaći proizvod (BDP) je loš pokazatelj inkluzivnog, rodno odgovornog razvoja jer prikriva nejednakosti među ljudima, uključujući žene i muškarce. U vezi sa ovim odeljkom, ili upravljanjem, EK je mogla da primeti da Zakon o budžetu za 2025. godinu nije objavljen na javne konsultacije. Štaviše, vremenski okvir i javno informisanje o opštinskim javnim konsultacijama bili su loši.
- Funkcionisanje tržišta rada moglo je da uključi podatke razvrstane po polu u vezi sa mladim ljudima NEET (uzrasta 15-24 godine). Potreba za rodnom osetljivošću u pilot programu socijalne pomoći zasnovanom na testiranju sredstava nije pomenuta.

2.3.2. Kapacitet za suočavanje sa konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama u EU

- U vezi sa obrazovanjem i inovacijama, Izveštaj se ne poziva eksplicitno na potrebu za kvalitetnim obrazovanjem koje transformiše rodne norme putem poboljšanih nastavnih planova i programa (podrivajući stereotipe o zanimanjima i norme koje doprinose nasilju), obuke nastavnika i obezbeđivanja rodne ravnoteže nastavnika na svim nivoima.
- Fizički kapital i kvalitet infrastrukture mogli su da se odnose na rodno osetljivu bezbednost u transportu, energetici i digitalnoj transformaciji.
- Sektorska i preduzetnička struktura ne pominje da žene uglavnom vode MSP niti razmatra njihove rodno specifične izazove u pristupu finansiranju.

2.4. Javne nabavke, statistika, finansijska kontrola

Poglavlje 5 – Javne nabavke

- Što se tiče institucionalnog uređenja i usklađivanja zakona, EK je mogla da ukaže na potrebu da Zakon o javnim nabavkama uključi bolje definicije i smernice o sprovođenju rodno odgovornog budžetiranja u javnim nabavkama. Zakon bi trebalo da zahteva rodnu ravnotežu u telima za javne nabavke.
- U vezi sa kapacitetom za sprovođenje i primenu, EK bi mogla da tretira loše znanje u primeni javnih nabavki, uključujući afirmativne mere za unapređenje rodne ravnopravnosti, kako je predviđeno ZRP-om.

Poglavlje 18 – Statistika

- Poglavlje je moglo da pomene nedostatak kapaciteta za rodnu analizu u KAS-u i lošu sposobnost razvrstavanja podataka po polu, eksplicitno u smislu administrativnih podataka nedovoljno razvrstavanje podataka po polu i drugim društvenim i demografskim kategorijama (npr. etnička pripadnost, starost, ruralna lokacija).

Poglavlje 32 – Finansijska kontrola

- U okviru unutrašnje kontrole javnih finansija, Izveštaj je trebalo da navede da Zakon o upravljanju javnim finansijama (UJF) i povezani okvir politike o unutrašnjoj kontroli javnih finansija moraju da uključe rodno odgovorno budžetiranje u skladu sa Okvirom za rodnu ravnopravnost [PEFA](#) i [Ciljem održivog razvoja 5.c.i](#). Takođe, kapaciteti za sprovođenje ovih ciljeva moraju biti unapređeni.
- Mogao je da navede da je, iako je rodno odgovorno budžetiranje u spoljnoj reviziji poboljšano, potreban dalji progres.

3. Dobrosusedski odnosi i regionalna saradnja

- Iako poglavlje pominje pitanje nestalih lica, što je od velikog značaja za mnoge žene, ne bavi se rodom kao takvim. Mogao je da bude pomenut u vezi sa Berlinskim procesom i dijalogom Kosovo-Srbija.

4. Normalizacija odnosa između Kosova i Srbije

- Ovo poglavlje ne pominje Agendu za žene, mir i bezbednost, nedovoljno učešće žena u dijalogu, niti sadrži bilo kakvu rodno odgovornu analizu sukoba. EK je mogla da podstakne angažovanje Vlade u većem broju raznovrsnih žena u dijalogu u formalnom i neformalnom (prvom i drugom) kanalu. Izveštaj ignoriše ključnu ulogu ŽOCD-ova u doprinosu miru; ne naglašava hitnu potrebu za njihovim učešćem u procesima stvaranja mira i pomirenja, u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti UN (UNSCR) 1325 za ŽMP, uprkos obavezama EU u vezi sa ovim. Izveštaj nije uspeo da tretira nedovoljne konsultacije Vlade sa različitim ženama i muškarcima.

5. Evropski standardi

Klaster 2: Unutrašnje tržište

Poglavlje 1 – Slobodno kretanje robe

- Poziv EK za dovoljnim brojem zaposlenih mogao je da pomene rodnu ravnotežu.

Poglavlje 2 – Sloboda kretanja radnika

- **Pristup tržištu rada** mogao je da uključi podatke razvrstane po polu o radnim dozvolama.

Poglavlje 8 – Politika konkurencije

- O državnoj pomoći, EK je mogla da pomene da zakonodavstvo [treba](#) da se zasniva na rodnoj analizi i da bude rodno odgovorno.

Poglavlje 9 – Finansijske usluge

- O **održivim i digitalnim finansijama**, EK je mogla da uključi podatke razvrstane po polu o garancijama i zajmovima za energetska efikasnost i održivu poljoprivredu.

Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja

- U okviru **zaštite potrošača**, mogla se pomenuti nedovoljna rodna odgovornost u informisanju o pravima potrošača i upravljanju podacima u vezi sa digitalnim izveštavanjem.
- **Javno zdravlje** je moglo da sadrži podatke razvrstane po polu o rashodima u skladu sa rodno odgovornim budžetiranjem, zdravstvenim ishodima, očekivanim životnim vekom, smrtnošću dece i **nejednakostima** u zdravstvu. Mogla je da se navede potreba za redovnim objavljivanjem podataka razvrstanih po polu iz **digitalnog zdravstvenog informacionog sistema** i registra kancera. U ovom odeljku je nedostajala rodna analiza o tome kako nejednakosti u zdravstvu i visoki troškovi iz džepa nesrazmerno utiču na različite žene i muškarce.

Klaster 3: Konkurencija i inkluzivni rast

Poglavlje 10 – Digitalna transformacija i mediji

- U vezi sa **digitalnim uslugama, digitalnim poverenjem i sajber bezbednošću**, EK je mogla da pomene potrebu za **rodnom odgovornošću**. Dok se pominje potreba za razvojem bezbednijeg onlajn okruženja za decu, uključujući reagovanje na seksualno zlostavljanje dece onlajn, različit uticaj na devojčice i dečake se ne pominje.

Poglavlje 16 – Oporezivanje

- EK je mogla da uključi potrebu da reforme poreske politike budu **rodno odgovorne** i da sprovođenje Strategije za borbu protiv neformalne ekonomije bude **rodno odgovorno**, osiguravajući pristup „ne nanosi štetu“ za najranjivije.

Poglavlje 17 – Ekonomska i monetarna politika

- U vezi sa **ekonomskom politikom**, EK je mogla da ukaže na potrebu da se budžet i srednjoročni budžetski okvir učine rodno odgovornijim u skladu sa obavezama u vezi sa rodno odgovornim budžetiranjem.

Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje

- Inspektorat rada je mogao biti podstaknut da poboljša istrage u vezi sa diskriminacijom na osnovu pola i drugih faktora, kao i da tretira neformalnu ekonomiju koristeći **rodno odgovoran pristup**.
- U vezi sa **politikom zapošljavanja**, iako EK pominje postojani rodni jaz, mogla je eksplicitnije da pomene važnost rodno odgovorne implementacije novog Zakona o zapošljavanju, Strategije zapošljavanja i tržišta rada za period 2024–2028. godinu i finalizacije novog Nacrta uredbe o aktivnim merama tržišta rada.
- U vezi sa **socijalnom zaštitom i inkluzijom**, mogla se primetiti potreba za proksi sredstvima za testiranje koji bi uključivao rodno odgovorne kriterijume, između ostalih sociodemografskih indikatora.
- Izveštaju nedostaje odeljak o kvalitetu **socijalnih usluga** (ranije u Izveštaju za 2024. godinu). U takvom odeljku, EK je mogla da podstakne opštinske vlasti da izdvoje više sredstava socijalnim radnicima za tretiranje slučajeva rodno zasnovanog nasilja, a posebno slučajeva seksualnog nasilja koje zahteva **Državni protokol za tretiranje slučajeva seksualnog nasilja**.
- U vezi sa osobama sa invaliditetom, mogla se pomenuti potreba da se **ličnim asistentima** (prvenstveno ženama) isplati minimalna plata, osiguraju njihova radna prava, doprinosi njihovim penzijama i poboljšaju njihove kvalifikacije za negovanje. Pored toga, EK je mogla da primeti potrebu za boljom zaštitom prava žena i muškaraca sa invaliditetom sprovođenjem Zakona o priznavanju statusa, usluga i učešća, poboljšanjem koordinacije među ministarstvima radi sprovođenja srodnih zakona o invaliditetu, paraplegiji i tetraplegiji.

Poglavlje 20 – Preduzetnička i industrijska politika

- Moglo se navesti obezbeđivanje rodno odgovorne primene **preduzetničke i industrijske politike**.
- U okviru **političkih instrumenata**, mogla se pomenuti i rodno odgovorna [digitalizacija](#) usluga elektronske uprave.
- EK je mogla da uključi rodnu analizu koja se odnosi na prepreke sa kojima se žene suočavaju u pristupu finansiranju i procenat zajmova Fonda za garantovanje kredita Kosova koji su dodeljeni preduzećima u vlasništvu žena.

Poglavlje 25 – Nauka i istraživanje

- U vezi sa programom „Horizont Evropa“ (Horizon Europe), EK je mogla da uključi podatke o korisnicima razvrstane po polu.

Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura

- **Predškolsko obrazovanje i briga** mogli su da se osvrnu na potrebu za [rodno transformativnim kurikulumima](#) i proširenjem dostupnosti ranog obrazovanja i brige.
- Preporuka za novi Zakon o udžbenicima mogla je da se osvrne na potrebu da se svi udžbenici pregledaju kako bi se osigurao inkluzivan, nediskriminatoran i rodno transformativan pristup.
- U vezi sa digitalnom pismenošću, EK je mogla da uključi dalju rodnu analizu ka [rodno odgovornoj digitalizaciji](#).
- EK je mogla da pomene potrebu za rodnom ravnotežom među nastavnicima na svim nivoima, obaveznu sertifikaciju svih nastavnika u pedagogiji koja dovodi u pitanje rodne norme i stereotipe, i rodno odgovornu evaluaciju učinka koja se time bavi.
- Potreba za poboljšanjem javno dostupnih podataka o pohađanju i završavanju, razvrstanih po polu / etničkoj pripadnosti, ruralnim/urbanim područjima i obrazovnom nivou, nije pomenuta. Takođe, EK nije uključila podatke razvrstane po polu u vezi sa pohađanjem škole od strane romske, aškaljske i egipatske dece.

Klaster 4: Zelena agenda i održivo povezivanje

Glava Poglavlje 29 – Carinska unija

- O administrativnim i **operativnim kapacitetima**, EK je mogla da pomene potrebu za rodno odgovornim praksama prilikom zapošljavanja novih carinskih službenika.

Poglavlje 14 – Transportna politika

- O **pitanjima transporta**, EK je mogla da se osvrne na potrebu za strategijama i programima koji „poboljšavaju otpornost transporta na klimatske uslove“ i da planovi održive gradske mobilnosti budu inkluzivni i rodno odgovorni.
- **Drumski saobraćaj** je mogao da se osvrne na potrebu za rodno odgovornim merama bezbednosti i sigurnosti.

Poglavlje 15 – Energija

- O **unutrašnjem tržištu energije**, EK je mogla da navede potrebu za registrom ranjivih potrošača, kao i ciljeve i zadatke za podršku „energetski siromašnim domaćinstvima i ranjivim grupama“ koji bi uključivali rodna razmatranja i podatke razvrstane po polu.
- O **energetskoj efikasnosti**, EK je mogla da navede potrebu za rodno odgovornim pristupom.

Poglavlje 21 – Transevropske mreže

- Planiranje transevropske transportne mreže moglo je da navede potrebu za rodno odgovornim procenama uticaja na životnu sredinu.

Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene

- EK je mogla da uključi potrebu za rodno odgovornim strategijama i planovima u vezi sa zaštitom životne sredine, **kvalitetom vazduha, upravljanjem otpadom, upravljanjem vodama, civilnom zaštitom** od katastrofa i prilagođavanjem i ublažavanjem klimatskih promena; kao i za rodno odgovornim procenama uticaja na životnu sredinu.

Klaster 5: Resursi, poljoprivreda i kohezija

Poglavlje 11 – Poljoprivreda

- EK je mogla da se pozove na potrebu za rodno odgovornom politikom i podacima razvrstanim po polu.

Poglavlje 22 – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata

- EK je mogla da primeti potrebu za poboljšanom koordinacijom između koordinatora Nacionalnog instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA), ministarskih zvaničnika odgovornih za programiranje IPA, Agencije za rodnu ravnopravnost i ministarskih službenika za rodnu ravnopravnost u cilju planiranja, sprovođenja, praćenja i evaluacije programiranja IPA koje je rodno odgovornije.

Klaster 6: Spoljni odnosi

Poglavlje 30 – Spoljni odnosi

- EK je mogla da podstakne Kosovo da se **trgovinska, razvojna politika i humanitarna pomoć** zasnivaju na rodnoj analizi i budu u skladu sa Agendom za žene, mir i bezbednost.

Aneks I – Odnosi između EU i Kosova

- EK je mogla da uključi informacije o finansiranju civilnog društva od strane EU, razvrstane po polu, kako bi se olakšalo praćenje i izveštavanje o Akcionom planu EU za rodnu ravnopravnost III.

Aneks II – Statistički podaci

- Tabela bi mogla da pruži podatke razvrstane po polu o stanovništvu, aktivnim preduzećima, novonastalim preduzećima, ugašenim preduzećima, zaposlenima, stanovništvu (stopa prirodnog priraštaja), smrtnosti odojčadi, stopi zaposlenosti osoba starosti 55–64 godine, zaposlenosti po glavnim sektorima, stopi nezaposlenosti mladih, stopi dugoročne nezaposlenosti, prosečnim nominalnim mesečnim platama i dnevnicama, siromaštvu, putničkim automobilima i pretplatama na mobilne telefone.

Glavne preporuke za EK

- *Nastaviti* sa nastojanjem da se rodna perspektiva uključi u sva relevantna poglavlja.
- *Osigurati* da su podaci razvrstani po polu, gde su dostupni, uključeni u ceo Izveštaj.
- *Osigurati* inkluzivan, intersekcioni pristup u celom Izveštaju koji obraća pažnju na pol/rodu i etničku pripadnost, starost, ruralnu/urbanu lokaciju, invaliditet i druge sociodemografske faktore. Osigurati da su podaci o manjinama i osobama sa invaliditetom, između ostalog, uvek razvrstani po polu.
- *Ojačati* odgovornost osiguravanjem da su preporuke o rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanom nasilju zasnovanom i nediskriminaciji konkretne, merljive i vremenski ograničene.
- *Vršiti pritisak* na Vladu da osigura da sve institucije blagovremeno dostavljaju podatke Kosova agenciji za statistiku (KAS) i da KAS redovno objavljuje ove i druge statističke podatke razvrstane po polu, olakšavajući rodnu analizu.
- *Nastaviti* podsticati Vladu da institucionalizuje rodno odgovorno budžetiranje kao deo tekućih

reformi javne uprave i javnih finansija, uključujući i jasno odražavanje vladinih odgovornosti za rodno odgovorno budžetiranje na svim nivoima u predstojećim izmenama Zakona o javnim finansijama, javnim nabavkama i finansijama lokalne samouprave. Podstaći Vladu da blagovremeno učini javno dostupnim informacije koje se odnose na rodno odgovorno budžetiranje u skladu sa Ciljem održivog razvoja 5, indikatorom 5.c.1. i Okvirom za rodnu ravnopravnost PEFA.

- *Podstaći* Vladu da obezbedi rodno odgovoran pristup digitalnoj tranziciji, kao i da tretira rodno zasnovano sajber nasilje, na osnovu [preporuka](#) ŽOCD-ova,.
- *Osigurati* da odeljci koji izveštavaju o bezbednosti izveštavaju o bezbednosnim pretnjama koje su doživele na lokalnom nivou, ŽCDO-ovi i različite žene i muškarci na Kosovu i u Srbiji. Konsultovati se i koristiti stručnost lokalnih i drugih ŽCDO-ova koje mogu pružiti relevantan doprinos.
- *Podstaći učešće* žena u procesima izgradnje mira i dijaloga u okviru poglavlja 23, 24 i dobrih susedskih odnosa.
- *Promovisati* rodno odgovorne pristupe digitalnim i zelenim tranzicijama, uključujući mere koje se bave rodno zasnovanim sajber nasiljem i rodno determinisanim uticajima degradacije životne sredine.
- Eksplicitnije *podsticati* Vladu da preduzme akcije za dodelu sredstava OCD-ovima putem apolitičnih, nezavisnih, odgovornih i transparentnih mehanizama osmišljenih u bliskoj konsultaciji sa civilnim društvom, u cilju rešavanja globalnih smanjenja finansiranja koja ugrožavaju kontinuirano pružanje stručnosti, zastupanja i pružanje usluga.
- *Nastaviti* konsultacije sa OCD-ovima, posebno ŽOCD-ovima, kako bi se prikupili blagovremeni dokazi za informisanje budućih izveštaja, uključujući i o ključnim pitanjima vezanim za rodnu ravnopravnost. Više uključiti njihove inpute.

Prilog 1. Semafor procena

Tabela u ovom aneksu koristi pristup „semafora“ za procenu stepena u kojem je svaki odeljak i poglavlje Izveštaja rodno usklađeno. Zelena boja označava integraciju rodne ravnopravnosti, narandžasta delimičnu integraciju rodne ravnopravnosti, a crvena odsustvo pažnje posvećene rodu.

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
Glavni nalazi				
Osnovi pristupnog procesa	Demokratija			Skupština; Upravljanje; Integracije u EU; civilno društvo
	Reforma javne uprave	Zapošljavanje u državnoj službi		Digitalizacija usluga; upravljanje javnim finansijama
	Poglavlje 23 Pravosuđe i osnovna prava	Funkcionisanje pravosuđa	Osnovna prava	Borba protiv korupcije; prava deteta; sloboda izražavanja; osobe sa invaliditetom; manjine
	Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost			Sajber kriminal; trgovina ljudima; policija; kontrola vatrenog oružja; borba protiv organizovanog kriminala; ilegalne i neregularne migracije
Ekonomski razvoj i konkurentnost	Postojanje funkcionalne tržišne ekonomije			Porezi; upravljanje javnim investicijama; rezultati na tržištu rada; neformalnost
	Kapacitet za suočavanje sa konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama u EU			Obrazovanje; digitalizacija; mala preduzeća
	Poglavlje 5 – Javne nabavke			
	Poglavlje 18 – Statistika			
	Poglavlje 25 – Nauka i istraživanje			
	Poglavlje 32 – Finansijska kontrola			
Klaster 2: Unutrašnje tržište	Poglavlje 1 – Slobodno kretanje robe			Bezbednost proizvoda; inspekcije
	Poglavlje 2 – Sloboda kretanja radnika			
	Poglavlje 3 – Pravo na osnivanja i sloboda pružanja usluga			
	Poglavlje 4 – Slobodno kretanje kapitala			
	Poglavlje 6 – Pravo kompanija			
	Poglavlje 7 – Zakon o intelektualnoj svojini			
	Poglavlje 8 – Politika konkurencije			Državna pomoć
	Poglavlje 9 – Finansijske usluge			
	Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja			Zaštita potrošača; univerzalno zdravstveno

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
				osiguranje i usluge
Klaster 3: Konkurentnost i inkluzivni rast	Poglavlje 10: Digitalna transformacija i mediji			E-upravljanje; sajber bezbednost
	Poglavlje 16 – Oporezivanje			Poreska politika; neformalna ekonomija; zapošljavanje, učinak; promovisanje i kapaciteti u PUK-u
	Poglavlje 17 – Ekonomska i monetarna politika			Makroekonomsko prognoziranje u budžetskom procesu
	Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje		Zakon o radu; nediskriminacija i roditeljsko odsustvo u zapošljavanju	Zakon i Strategija zapošljavanja; Zakon o zdravlju i bezbednosti na radu; lični asistenti za osobe sa invaliditetom
	Preduzetnička i industrijska politika			Strategija
	Poglavlje 25 – Nauka i istraživanje			
	Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura			Obrazovanje u ranom detinjstvu, kvalitet, nastavni planovi i programi, obuka nastavnika
Klaster 4: Zelena agenda i održivo povezivanje	Poglavlje 14 – Transportna politika			Strategija mobilnosti i akcioni plan; Zakon o putevima; inspekcije; podaci o nesrećama; Akcioni plan za inteligentni transport;
	Poglavlje 15 – Energija			Zakoni, strategije i investicije
	Poglavlje 21 – Transevropske mreže			Infrastrukturni projekti
	Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene			Zakoni, strategije, kapaciteti
Klaster 5: Resursi, poljoprivreda i kohezija	Poglavlje 11 – Poljoprivreda			Zakoni, kapaciteti
	Poglavlje 12 – Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika			Broj, stručnost zaposlenih
	Poglavlje 13 – Ribarstvo i akvakultura			Broj, stručnost zaposlenih
	Poglavlje 22 – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata			Programiranje, upravljanje, praćenje i evaluacija fondova EU; javne investicije; koordinacija donatora
Klaster 6: Spoljni odnosi	Poglavlje 30 – Spoljni odnosi			Akcioni plan i politika razvoja i humanitarne pomoći
2. OSNOVE PRISTUPNOG PROCESA				
Funkcionis	2.1.1 Demokratija	Izbori	Upravljanje;	Govor mržnje u Skupštini;

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
anje demokratskih institucija i reforma javne uprave	2.1.2 Reforma javne uprave		civilno društvo Upravljanje javnim finansijama; Razvoj i koordinacija politika; državna služba	Parlament; EU integracije; budžetiranje opština i sprovođenje Kapaciteti, profesionalni razvoj; pružanje usluga: e- uprava
2.2. Vladavina prava i osnovna prava	2.2.1 Poglavlje 23: Pravosuđe i osnovna prava	Tela za upravljanje slučajevima; zločini seksualnog nasilja; <u>sprečavanje mučenja i zlostavljanja;</u> izvršenje krivičnih sankcija; sloboda izražavanja; sloboda okupljanja i udruživanja; <u>imovinska prava;</u> <u>rodna ravnopravnost;</u> rodno zasnovano nasilje; <u>LGBTIQ osobe.</u>	Građanski zakonik i Zakonik o građanskom postupku; <u>nediskriminacija</u> <u>; prava deteta;</u> <u>osobe sa</u> <u>invaliditetom;</u> <u>Romi, Aškalije i</u> <u>Egipćani</u>	ISUS, kvalitet pravosuđa: tabela o stručnjacima za pravo, zapošljavanje; interoperabilnost sa sistemom upravljanja slučajevima za nasilje zasnovano na polu, efikasnost sudova; angažovanje civilnog društva u Agendi za ŽMB; borba protiv korupcije; <u>promocija i jačanje ljudskih</u> <u>prava; izvršenje krivičnih</u> <u>sankcija; zaštita ličnih</u> <u>podataka; zakonodavno</u> <u>okruženje; zaštita manjina;</u> <u>kulturna prava</u>
	2.2.2 Poglavlje 24: Pravda, sloboda i bezbednost		Borba protiv organizovanog kriminala; trgovina ljudima	Oduzimanje imovine stečene krivičnim delima; saradnja u oblasti droga; borba protiv terorizma; legalne i ilegalne migracije; azil; vizna politika; Šengen i spoljne granice, IT sistemi
2.3. Ekonomsk i razvoj i konkurent nost	2.3.1. Postojanje funkcionalne tržišne ekonomije	<u>Funkcionisanje</u> <u>tržišta rada;</u> rodni jaz u zapošljavanju	Početni podaci o stopama aktivnosti i nezaposlenosti	Politike ekonomskog upravljanja, uključujući i poreze; makroekonomska stabilnost u vezi sa doznakama, subvencijama za energiju, državnim budžetima, funkcionisanjem tržišta rada u vezi sa NEET i šemom socijalne pomoći
	2.3.2. Kapacitet za suočavanje sa konkurentskim pritiskom i			Obrazovanje i inovacije; fizički kapital i kvalitet infrastrukture; sektorska i

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
	tržišnim snagama u EU			preduzetnička struktura
2.4. Javne nabavke, statistika, finansijska kontrola	Poglavlje 5 – Javne nabavke			Institucionalno uređenje i usklađenost zakona; kapaciteti za sprovođenje i primenu
	Poglavlje 18 – Statistika		Slaba dostupnost statistike razvrstane po polu	Razvrstavanje po polu i drugim društvenim i demografskim faktorima; kapaciteti
	Poglavlje 32 – Finansijska kontrola			Javna interna finansijska kontrola; Spoljna revizija
3. Dobrosusedski odnosi i regionalna saradnja				
			Nestale osobe	Berlinski proces
4. Normalizacija odnosa između Kosova i Srbije				
				Agenda za ŽMB, dijalog, rodna analiza bezbednosti
5. Evropski standardi				
Klaster 2: Unutrašnje tržište	Poglavlje 1 – Slobodno kretanje robe			Dovoljno osoblja; sektorsko zakonodavstvo
	Poglavlje 2 – Sloboda kretanja radnika			Pristup tržištu rada
	Poglavlje 3 – Pravo na osnivanje i sloboda pružanja usluga			
	Poglavlje 4 – Slobodno kretanje kapitala			
	Poglavlje 6 – Zakon o preduzećima			
	Poglavlje 7 – Zakon o intelektualnoj svojini			
	Poglavlje 8 – Politika konkurencije			Državna pomoć
	Poglavlje 9 – Finansijske usluge			Digitalne i održive finansije
	Poglavlje 28 – Zaštita potrošača i zdravlja		Javno zdravlje	Zaštita potrošača; digitalni zdravstveni informacioni sistem i registar kancera.
Klaster 3: Konkurencija i inkluzivni rast	Poglavlje 10 – Digitalna transformacija i mediji			Digitalne usluge; digitalno poverenje i sajber bezbednost
	Poglavlje 16 – Oporezivanje			Poreska politika; nova Strategija za borbu protiv neformalne ekonomije
	Poglavlje 17 – Ekonomska i monetarna politika			Ekonomska politika
	Poglavlje 19 – Socijalna politika i zapošljavanje		Politika zapošljavanja	Inspektorat rada; politika zapošljavanja; socijalna inkluzija i zaštita; socijalne usluge; dečji rad; osobe sa invaliditetom
	Poglavlje 20 – Preduzetnička i industrijska		Zajmovi Fonda za garantovanje	Preduzetnička i industrijska politika; instrumenti

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
	politika		kredita Kosova preduzećima u vlasništvu žena	politike; podaci; digitalizacija
	Poglavlje 25 – Nauka i istraživanje			Horizont Evropa; Podaci razvrstani po polu o korisnicima sredstava; Zakon o inovacijama i preduzetništvu i Strategija pametne specijalizacije.
	Poglavlje 26 – Obrazovanje i kultura	Procenti razvrstani po polu o upisu u osnovno i srednje obrazovanje		Stopa upisa; obrazovanje i briga o deci u ranom detinjstvu; kvalitet obrazovanja; inkluzija; podaci o deci u školama; sport; kultura
	Poglavlje 29 – Carinska unija			Zapošljavanje carinskih službenika
Klaster 4: Zelena agenda i održivo povezivanje	Poglavlje 14 – Transportna politika			Transportna pitanja; bezbednost na putevima; železnički saobraćaj
	Poglavlje 15 – Energija			Unutrašnje tržište energije; energetska efikasnost
	Poglavlje 21 – Transevropske mreže			Transportna mreža
	Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promene			<u>Životna sredina;</u> horizontalno zakonodavstvo; kvalitet vazduha; upravljanje otpadom; upravljanje vodama; civilna zaštita; klimatske promene; Procena uticaja na životnu sredinu
Klaster 5: Resursi, poljoprivreda i kohezija	Poglavlje 11 – Poljoprivreda			Horizontalna pitanja
	Poglavlje 12 – Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika			Inspektori
	Poglavlje 13 - Ribarstvo i akvakultura			Inspekcija
	Poglavlje 22 – Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata			Finansijsko upravljanje; administrativni kapaciteti; praćenje i evaluacija
Klaster 6: Spoljni odnosi	Poglavlje 30 – Spoljni odnosi			Zapošljavanje; trgovina; razvojna politika i humanitarna pomoć.
Aneks I – Odnosi između EU i Kosova				Nacionalni program za evropske integracije za 2024-2028. godinu; Finansiranje EU za civilno društvo
Aneks II - Statistički podaci		Stope zaposlenosti starosti 20-64 godine, stopa		Stanovništvo, aktivna preduzeća, novonastala preduzeća, ugašena preduzeća, zaposleni,

Odeljak	Poglavlje	Rodna usklađenost	Delimično	Ne
		nezaposlenosti		stanovništvo (prirodna stopa priraštaja), smrtnost odojčadi, stopa zaposlenosti osoba starosti 55–64 godine, zaposlenost po glavnim sektorima, stopa nezaposlenosti mladih, stopa dugoročne nezaposlenosti, prosečne nominalne mesečne plate i zarade, siromaštvo, putnički automobili, pretplate na mobilne telefone

Ovaj materijal je u potpunosti finansiran od strane Švedske i Fondacije Kvina til Kvina, koje se ne slažu nužno sa mišljenjima iznetim u njemu. Autori su isključivo odgovorni za sadržaj.